

PANEL: Grup Psikoterapilerinde Bazı Kavramlara Yakından Bakış
Oturma Başkanı: Ejder Akgün Yıldırım

Konuşmacılar: İnci Doğaner: Ona Bir Maske Ver Sana Gerçeği Söylesin
Nalan Kalkan Oğuzhanolu: Psikodramanın Geçtiği Yerlerde Bıraktığı İzler
Aliye Mavili Aktaş: Grup Liderliği

ONA BİR MASKE VER SANA GERÇEĞİ SÖYLESİN: ROL KURAMI (Slayt 1)

Doç. Dr. İnci Doğaner

Özet

Psikodrama deyince ilk akla gelen şeylerden birisi rol yapmaktır. Oysaki rol kuramı, rol yapmanın çok ötesindedir. Eylem ve canlandırma tekniklerini kullanan psikodramaik sosyometrik grup psikoterapisi, kuramsal açıdan hakettiği saygınlık düzeyine ulaşamamıştır. Bunda psikodramatistlerin eyleme ve çözüme ağırlık verirken kuramsal konuları ihmal edişlerinin payı büyüktür.

Bu konuşmada psikodramatik sosyometrik grup psikoterapisinin temel kuramsal dayanaklarından biri olan rol kuramı, Moreno'dan başlayarak günümüze uzanan çizgide gözden geçirilecek; hastalarımızı değerlendirme, tanılama ve iyileştirmede rol kuramının önemine vurgu yapılacaktır.

Rol, kişinin, diğer kişilerle ilişki içinde üstlendiği işlev biçimidir. Bu kavram, kişileri ilişkileri içindeki durumlarıyla ele almaya olanak sağlayan bir açılamdır.

Özümüzün (kendiliğimizin) rollerimizden doğduğuna yaptığı vurgu ile rol kuramı, insan ruhunun özelliklerini ve gelişimini açıklayan modeller arasında özgün bir duruşa sahiptir.

Giriş

Bu konuşmada, önce sizlere rol kuramından tadımlık bir bilgi tattıracağım. Ardından, bu küçük ama özlü bilgiyi uygulama üzerinden anlayabilmeniz ve sindirebilmeniz için, bir buçuk yıl süreli psikodramatik grup terapisine katılan bir olgunun bir seansını, rol kuramı açısından irdeleyerek ve çözümleyerek sunacağım.

Bu bilgi, rol kuramı bilgisi, psikiyatri uzmanlığı eğitiminde pek verilmiyor. Psikiyatristler arasında psikodramatistlerin kuramsız olduğumuza ilişkin bazı önyargılar olduğunu da sanıyorum. Şimdi önce sizlere sormak istiyorum. Rol kuramı deyince ilk aklınıza gelen nedir? **(Slayt 2)** *(Birkaç yanıt alındıktan sonra...)*

Kendi sevdiği hitap şekilleriyle J. L. (o adını, soyadı yapıyor ve kısaltma kullanıyor) ya da doktor, işe, çocuklarla Viyana parklarında oynadığı oyunlarla başlıyor (o zaman henüz tıp fakültesi öğrencisi); sonra taze doktor olarak mülteci kamplarındaki çalışmalar, sanatçı ve tiyatrolcularla çalışmalar bunları izliyor. **(Slayt 3)**

Ve günün birinde (1946: Psychodrama Vol 1) tohumlarını 1934'te (Sosyometrinin Temelleri) attığı kavramlardan ve o güne kadarki çalışmalarından, uygulamalarından yola çıkarak şöyle bir tarif yapıyor:

“Rol, bir bireyin, özgül bir anda, başka bireyler ya da nesnelerin olduğu özgül bir duruma tepki verirken üstlendiği işlev biçimidir” (Slayt 4)

Örneğin tam şu özgül anda, şu özgül durumda, benim konuşmacı sizin dinleyici rolünü yürütmeniz gibi. (İş 1: Konuşma; İş 2: Dinleme Rol 1: konuşmacı Karşı rol: Dinleyici) Gelin buna psikolojik, psikodramatik boyutlar ekleyelim: Rol 1: sıkıcı olmadığımı umuyor ve kendime *tutkulu, işine aşık konuşmacı* diyorum; aranızdan en azından birinin de *meraklı, zevk alan* konuşmacı olduğunu umuyorum. (Slayt 5-6)

Rol tanımı, kuramın, bizim kültürümüzle de ne kadar uyumlu olduğunu Ziya Paşa’nın (1825-1880) atasözü olmuş değerdeki sözleriyle kanıtlar:

“Ânesi iştir kişinin lafa bakılmaz

Şahsın görünür rütbei-i aklı eserinde” (Slayt 7)

Evet, J. L. Moreno’nun kuram ve uygulamalarının temel direği bir “iş” kuramıdır. Bu kuram insana ilişkin gelişimsel bir açıklama aracı; değerlendirme ve tanılama aracı, tedavi aracı (saptanan sorunun düzeltilmesi); öğretim aracı (bilgi aktarımı ve süpervizyon aracı) ve meslektaşlararası bilgi aktarım aracıdır. Danışan ve yakınlarına bilgi verirken de çok kullanışlı, anlaşılır bir araçtır (Slayt 8). Rol kuramı bireysel, çift, aile, grup psikoterapilerinde, kuruluşlarda, eğitimde, bilgi aktarımında kullanılır (Slayt 9).

Kuram sosyometri ve psikodramanın kalbidir. İnsanı, fiziksel, ruhsal, sosyal, aşkın ve antropolojik boyutları kapsayarak açıklar. Kullanıcı dostu bir sistemdir. Kullananların yaratıcılığını da besler (slayt 10)

Şimdi Moreno’nun rol gelişimi konusundaki düşüncelerine kısaca bir göz atalım. Şemaya bakacak olursanız epigenetik bir modelle karşı karşıya olduğunuzu göreceksiniz (Slayt 11) . Gelişim ilerledikçe eklenen roller söz konusudur. Gelişim döllenme ile başlar. Buradaki ilk rol temas kurandır. Bebek anne karnında paraziter roldedir. Doğumdan sonra bebek alıcı ve vericidir. Fizyolojik, fiziksel rollerine giderek psişik bileşenler eklenir. Emen, yutan, dışkılayan, uyuyan rollerine zevkle emen, huzursuz uyuyan ruh halleri gelir. Gelişimde ilk aşama bebek ayrılmamış bir dünya içindedir. Dışarıdaki nesneler ile kendisi arasındaki ayrımı yapamaz. “Her şey özdeş matriksi” ni, “herşey gerçek” aşaması izler. Bebek hayali şeylerle gerçek şeyleri ayıramaz. Bu ikinci psişik evrende gerçekleşir. Bu ayrılma ile birlikte psikodramatik rol kümeleri ortaya çıkmaya başlar. Burada gerçek ya da gerçek dışı şeylerin kişileşmesi söz konusudur. Sosyal rollerin tohumları atılır. Aşkın roller, evrende, kosmostaki her şeyle rol değiştirebilme yetisi ile bağlantılıdır ve çok sonraları ortaya çıkar.

Moreno, rollerin, özden (self’ten) önce doğduğunu ve birleşme ve kümeleşmeye çalıştıklarını öne sürmüştür. Kendilik duygusu gelişmeden önce fizyolojik, psikolojik ve sosyal rol kümeleri arasında işlevsel bağlantılar kurulmalıdır. Ego olarak bilinen şeyin elle tutulur yanı, bireyin rolleridir (Moreno, 1946) (slayt 12) .

Birey ve rollerini şematize edelim (slayt 13). Sosyal rollerle psikodramatik roller birbirleriyle adeta içiçedir.

Rollerin sınıflandırılması çeşitli şekillerde yapılabilir. Moreno’ya göre bir rol 1. zayıf (rudimenter) gelişmiş, normal gelişmiş, aşırı gelişmiş; 2. kişide hemen hemen ya da tamamen yok (indifferent) 3. kötü bir işleve sapmış olabilir. Yukarıdaki kategoriler zaman içindeki

gelişimine göre de incelenebilir: 1. Asla olmamıştı, 2. birine karşı vardı ama başkasına karşı yoktu, 3. birine karşı vardı ama şimdi sönmüş **(Slayt 14)** .

Dalmiro Bustos üç rol kümesi olduğunu söyler. Birinci rol kümesinde, erken gelişim dönemlerindeki pasif-bağımlı-içe alıcı özelliklerle ilişkili bir dinamik vardır. Bunlar anne ile ilişki içinde öğrenilir. İkinci küme aktif rollerin performansı ile ilgilidir; iş yapma, kendine güven, başarıma kapasitesi ve gücü ortaya koyma ile ilgilidir. Otonomi ve etkinlik ister ve çoğunlukla baba figürü ile ilişki içinde öğrenilir. Üçüncü küme rollerin prototipi kardeş ilişkileridir; kişi bu ilişkiler içinde yarışmayı, oynamayı ve paylaşmayı öğrenir. Bu roller içinde sınır koyma, sahip olduklarına bakma ve kendini agresyondan koruma da vardır. Rol kümeleri terimleriyle düşünmek ve odaklanmayı gerektiren alanları belirlemek, aktarımsal ilişkilerden tele ilişkilerine doğru ilerlemek konusunda bize yardım edecektir **(Slayt 15)**.

Ben çalışmalarında Max Clayton ve Sue Daniel tarafından geliştirilmiş kategorizasyonu kullanıyorum. Bunun nasıl kullanıldığını aşağıdaki olgu sunumunda göstereceğim.

Evte, rol çözümlemesi örneklerine başlayalım:

Önce bir kişinin rol analizi örneğini veriyorum. Sizler de kendi rol analizlerinizi yapabilirsiniz. Kendinizi yuvarlağa alıp çıkardığınız jantlara rollerinizi yazıyorsunuz. Bu rolleri geçmişten bu yana da ayrı ayrı analiz edebilirsiniz. Sıfatlarla zenginleştirerek rollerinizi gerçekleştirmedeki nitelikleri belirleyebilirsiniz.

Şimdi de bir buçuk yıl sürecek bir grubun bir üyesinin 6. ayda gerçekleşen bir protagonist oyunundaki rol analizini yapacağım. Önce o zamana kadar ki oyunlar analizinden bir kesit sunalım **(Slayt 16-17)** .

Şimdi de analizini yapacağımız oyundan 6- 7 dakikalık bir video sunumu yapalım **(Slayt 18:Video)**

10 dakikalık bir ısınmadan sonra Bircan ile ilk sahneyi kuruyoruz. Burada protagonist önce antagonistlerini yerleştiriyor. Dört boş sandalye ile Dikili'deki ev, içiçe geçmiş ilişkileriyle kayınvalide, eş ve görümcesini yerleştiriyor. Karşılarında küskün gelin, küskün-güvensiz eş, inhibe volkan (ateş ve kor olarak karşımıza çıkan), yaratılmış canavar, kendinden nefret eden rolleri ile karşımıza çıkan başoyuncumuzu görüyoruz. Bu sahnenin ilerleyen aşamasında terapistin soru ve katkılarıyla idealize ettiği bir kahraman sahneye çıkıyor: Polyanna. Protagonist bunu kazancı gören bir kahraman olarak nitelese de, Polyanna bile önce hiçbir kazanç göremiyor. Burada protagonist Polyanna olarak ayna pozisyonunda tuttuğumuzu belirtmekte yarar var. Bu sahnede kayınvalide ve görümcesiyle hiç yapamadığı görüşmeleri yapıyor **(Slayt 19)**.

İkinci sahnede, kazancını göremeyen protagoniste beraber bir inceleme yapmak teklif ediliyor. Anahtar soru: “Bu çatışmalar neleri değiştirdi?” sorusu oluyor. Bunun üzerine protagonist sahnede değişiklikleri somutlaştırıyor. Eşin konumunda bir yer değişikliği görülüyor. Eşi temsil eden sandalye çekirdek ailenin yanına geçiyor. Ve protagonist sahneye iki kızını temsil eden sandalyeler çıkarıyor. Bu sandalyeleri kendisini temsil eden sandalyenin üstüne koyuyor. Burada kayınvalidesi ile benzerliğini keşfediyor. İşlem sırasında gelişen bir rol olarak “ayrışma destekleyicisi anne” (kendi annesine de kayınvalidesine de benzememeyi öğrenmiş anne) taslağı ortaya çıkıyor. Bu rol, geriletici bir rol olan küskün gelinden dönüşen bir roldür. Böylece kazançlar hanesi belirmeye başlıyor: “Ondan ona benzememeyi öğreniyormuşum”. **(Slayt 20)**. Sahne 3 aşamasında, terapist onu tekrar

Polyanna rolüne soktuğunda terapist Polyanna'ya “Neler kaybetti Bircan?” diye soruyor. Yanıt: “sahte gurur, zaman, dost,” oluyor (**Slayt 21**). Sahne 4'te bu kayıpların bedendeki izlerine odaklanılıyor. Protagonistin beden duyumlarından yola çıkılarak “ateş ve kor” imgesine ulaşıyor. Terapist bedendeki ateş ve rolle zihinsel rol değiştirmeler yapıyor ve protagonistin bu imgeleri anlamasını sağlıyor. İlginç bir dönüşümle ateş “domestik ateşe” dönüşüyor ve protagonist bunu ocak, yuva ateşi olarak tanımlıyor. Bu sahne boyunca Polyanna'nın içselleştirilmesine de tanık oluyoruz (**Slayt 22**). 5. Sahnedeki antagonist: Eş. Sahne 5'te eşle karşılaşan ve hesaplaşan protagonist güvensiz eşten işbirliği yapan eşe dönüşüp eşiyle birlikte ortalığa çeki düzen vermeye gidiyor (**Slayt 23**). Gerçek ötesi boyutta devam eden akışta protagonist ölmüş kaynanası ile karşılaşılıyor. Kaynanayı yardımcı terapistin oynaması sahneye özel bir dinamizm de katıyor. Eşleme ve rol değiştirmelerle “uğursuz gelin” “manevi mirasçıya” dönüşüyor (**Slayt 24**). Sahne 7'de eşiyle birlikte yuva yapımına devam ediyorlar. Çocuklarının ayrılaşma basamağında ilerlemesine katkıda bulunuyor. Üstüste duran sandalyeler ayrılıyorlar, eşi de kızlarının yanına güvenle alıyor. Eş artık kişileşmiş durumda. Ve geleceği kuruyor. Buna psikodramada gelecek projeksiyonu denir. (**Slayt 25**). Şimdi bizim uygulama şeklimizle bu oyunun rol çözümlemesini tablolaştırarak gözden geçirelim (**Slayt 26**).

Sonsöz: Rol kuramı operasyonel bir tanı aracıdır. Psikodrama aracılığıyla tespit edilen sorunlar anında dönüşümlere tutularak protagonistin eski sorunlarına yepyeni ve yaratıcı çözümler getirmesine aracılık edilir. Rol kuramı aynı zamanda bir iletişim aracıdır. Meslektaşlar arasında da iletişimi sağlar (**Slayt 27**).

İlginiz için teşekkür ederim. Soru ve katkılarınızı bekliyorum (**Slayt 28**).

Kaynaklar

Bradshaw Tauvon K (1998) Principles of Psychodrama. The Handbook of Psychodrama'da. M. Karp, P. Holmes, K. Bradshaw Tauvon (editörler) Routledge, London. S. 29-45.

Dayton T (2005) The Living Stage. Helath Com. Inc. Deerfield Beach, Florida. S: 149- 177)

Moreno JL (1946) Role Theory. Psychodrama Vol 1'de (1. Baskı 1946, 5. Baskı 1977) Giriş II- VIII.